

Illés Szabolcs

A *Teremtéstől Krisztusig*: Haydn oratóriumi Ábrányi és Liszt korában. Az első hazai „régizenei” koncertek

Bibliográfiai adatok:

Szerző: Illés Szabolcs

Cím: A *Teremtéstől Krisztusig*: Haydn oratóriumi Ábrányi és Liszt korában. Az első hazai „régizenei” koncertek

Kiadás adatai: Budapest: Zenetudományi Intézet, Magyar Zenetörténeti Osztály, 2022

Publikálás dátuma: 2022. január 9.

DOI-azonosító: 10.23714/mzo.017

DOI-hivatkozás: <https://doi.org/10.23714/mzo.017>

Licenc: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Verzió: 1.0

ILLÉS SZABOLCS

A TEREMTÉSTŐL KRISZTUSIG: HAYDN ORATÓRIUMAI ÁBRÁNYI ÉS LISZT KORÁBAN. AZ ELSŐ HAZAI „RÉGIZENEI” KONCERTEK

A BTK Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténet Osztály által rendezett „Magyarország zenetörténete a 19. században” című konferencián (2022. december 19.) elhangzott előadás írásos változata.

Az Ábrányi Kornél által 1860-ban alapított hetilap, a *Zenészet* *Lapok* tizenkettedik évfolyamának 1872. március 31-i 27. száma „Művészeti újdonságok” című rovatában a következő hírt közli:

A budai zene és énekekadémia april 10-én Haydn „Teremtés” című híres oratóriumát fogja előadni a vigadó kis termében. E mű oly rég óta nem adatott már a fővárosunkban, hogy valóban a jelen nemzedékre nézve egészen az újdonság vonzerejével fog birni.

A napilapokban is nagy várakozással hirdetett és telt ház mellett sikerrel előadott oratóriumról Ábrányi lapjában április 14-én megjelent írás a produkciót ugyan elismeréssel említi, magáról a darabról azonban így nyilatkozik:

[...] A terem egészen megtelt egyleti tagok s más közönséggel, mely nagy érdekléssel hallgatta végig eme egykoron korszakot képzett művet, mely itt a fővárosban közel 30 év óta nem került előadásra [...] Ki ne ismerné Haydn mester e művét, mely annak idejében egy egészen új irányt alapított meg az oratórium terén? Kétségkívül érdekes mű az főleg műtörténelmi tekintetben, s a maga idejében bizonyára nagy reformlépést is tett vele szerzője. Ma azonban már nem mérkőzhetik az újabb s legújabb kor enemű termékeivel s így nem is teheti azt a hatást, melyhez már a mai kor izlése és előhaladtsága szokva van [...] Ami akkor még egészen új, sőt meglepő volt, az ma már vontatott, stereotyp s monotonnak kell, hogy feltűnjék [...]

Koncertbeszámolójában a Jókai Mór által szerkesztett *Hon* című napilap április 11-i száma a darabról szólva talán még kritikusabb:

Oly mély emótiót e mű nem csinál többé napjainkban, mint a század elején, midőn az áhítat okvetlenül nagyobb volt mind az előadókban, mind a közönségben. A kenetes egyhangúság, mely a „Teremtés” elbeszélő részeiben, az angyalok hosszú recitációjában — midőn a teremtés hat napjának munkáit részletezve mondják el — végig vonul, ma már egy kissé fárasztólag hat. A hangszeres és festő zene is nagyon meggazdagodott, valamint a közönség műízlése szintén jelentékenyen emelkedett Haydn óta [...] A mai világ azonban jobban szereti a polyphonikus alkotásoknál, ha kissé [kevésbé] feketébb papirosról játszik, mint a minők a naiv mondhatla-

nul kedves régi költő partitúrái. Liszt érezte e kor ízlését s ezért vegyített romantikát miséibe és oratóriumába is [...]

Mindezt korántsem azért említjük, mintha nem helyeselnénk ez oratórium betanulását. Ellenkezőleg elismerésünket nyilvánítjuk érte a zeneakadémiának. Mi egyszerűen azt akartuk kifejezni, hogy a kor, Haydn óta zeneileg is sokat fejlődött, vagy legalább nagyot változott. Mind a mellett valamint a képtárakban nagy becsű részt képeznek ama ódon mesterek művei, kik később túlszárnyaltattak ugyan, de a maguk korának első rendű képviselői voltak, ép úgy a zeneelőadásokban mindig előkelő hely illeti meg a zeneköltészet hasonló régi mestereit is. De az irántuk való tisztelet nem mehet odáig, hogy az újabb viszonyokat elhanyagoljuk, s megvalljuk a Haydn „Teremtés”-ének tiszteletteljes hallgatása tegnap különösebben is megáhitotta velünk oly újabb alkotások élvezetét, mint többi közt Liszt „Krisztus” oratóriuma, melynek előadására — jövő őszre — a budapesti zeneerők valóban egyesülhetnének [...]

Láthatjuk, a korabeli zeneértők szemében Haydn egykor világszerte ünnepelt oratóriuma, melynek bécsi előadásai utáni első „külhoni” bemutatója egyébiránt éppen Budán volt, az azóta eltelt több, mint fél évszázad alatt kortárs darabból „régizene” vált. Ennek az átalakulásnak az útját igyekszem felvázolni a Haydn oratóriumok hazai előadásainak idejét és gyakoriságát vizsgálva a *Teremtés* első hazai előadásától kezdve a 20. század fordulójáig.

Az 1800. március 8-án a Budai Várban tartott koncert a korabeli *Magyar Kurír*-ben megjelent beszámolóját Major Ervin és Sebestyén Ede után a ma ünnepelt zenetudósok közül Legány Dezső is bemutatja „A magyar zene krónikája – Zenei művelődésünk ezer éve dokumentumokban” című 1962-ben megjelent kötete 19. századról szóló fejezetének legelején.

A 19. század fordulóján Haydn nem kis részben a *Teremtés* hatalmas bécsi sikerének köszönhetően addigi karrierjének csúcsára ért. Ezért talán nem nagyon meglepő, hogy a József nádorral, I. Ferenc császár öccsével nem sokkal korábban házасodott 16 éves Alexandra Pavlovna orosz nagyhercegnő férje születésnapjára meglepetésként a legújabb Haydn-oratórium magyarországi bemutatóját szervezte meg. Bár a nádor maga nem volt nagy zenerajongó, a *Teremtés* Haydn által vezényelt Budavári előadása nagy sikert aratott. Röviddel 1801-es bécsi bemutatója után 1802-ben az *Évszakok* is elhangzott Budán, és a következő évtizedben egymást érték mindkét oratórium magyarországi előadásai.

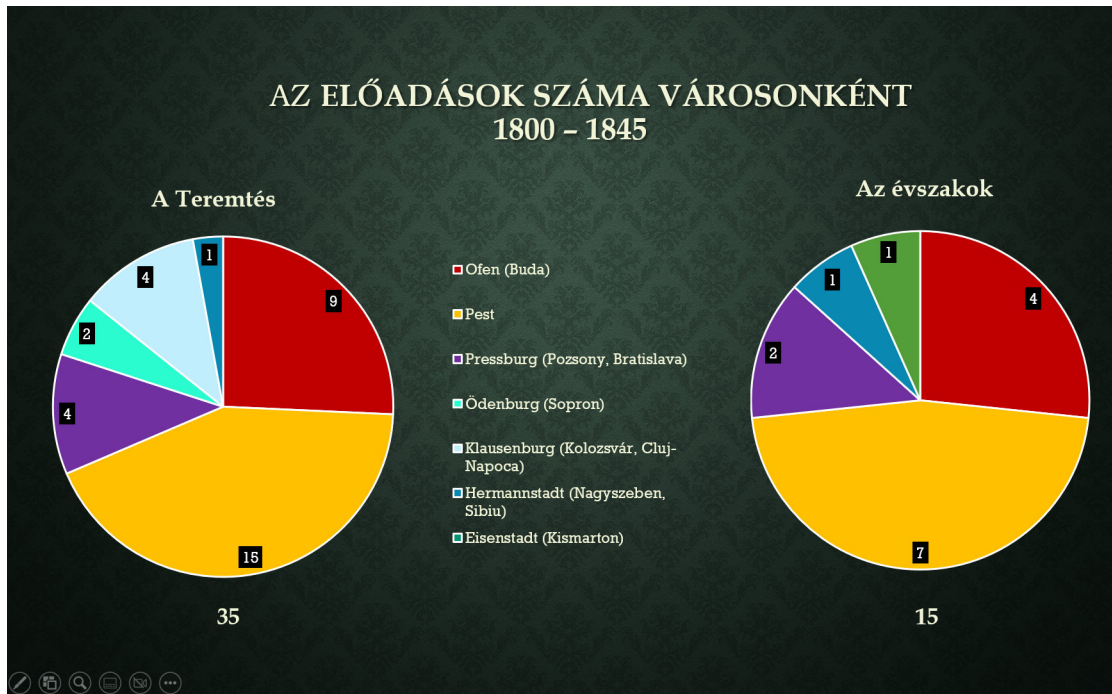
ELŐADÁSOK SZÁMA

1800 – 1845

A TEREMTÉS																																																					
4	2	1	3	3	2	4		3				1			1							1	1	1	1	2	1	1																									
1800	01	02	03	04	05	06	07	08	09	1810	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1820	21	22	23	24	25	26	27	28	29	1830	31	32	33	34	35	36	37	38	39	1840	41	42	43	44	45								
		3			1	1	2				1											1									1					1				2			1										
AZ ÉVSZAKOK																																																					

Ettől kezdve, ahogyan láthatjuk, a harmincas évekig csak elvétve találunk előadásokat, majd 1834-től 1845-ig Haydn oratóriumi váltakozó népszerűséggel, de újból folyamatosan jelen vannak az ország zenei életében.

Ezekon a diagramokon a két darab előadásainak városok szerinti megoszlását láthatjuk. Nem meglepő módon a legtöbb előadást Budán és Pesten rendezték, és úgy tűnik, a *Teremtés* az *Évszakok*nál lényegesen nagyobb érdeklődésre tarthatott számot.

A 19. század közepére azonban a Haydn-előadások száma Magyarországon láthatóan csökken, majd teljesen elenyésszik. Az időközben, szintén bécsi mintára sorra alakuló, időnként oratóriumok betanulására is vállalkozó zenei egyesületek buzgóságának ellenére a *Teremtés* 1840-es utolsó pesti előadása után valójában több, mint harminc év telik el, míg a teljes darab újra elhangzik a fővárosban. Az egy generációs hiátus okaiként több tényezőt is említhetünk.

A korszak forradalmi légkörében a kulturális élet nagy változásokon megy át. Az ország függetlenségi törekvésein belül a nemzeti nyelv és kultúra ügye is előtérbe kerül. A korábbi, arisztokratikus körök által szervezett koncertekkel szemben viszont, az új, magyarországi polgári egyesületek nemzetiségileg heterogén tagsága már az 1848-ban kitört forradalom előtt sem rajongott egyértelműen a császári udvarhoz és a bécsi arisztokráciához köthető művészet iránt. A szabadságharc leverése utáni helyzetben pedig az elnyomásra adott válasz részeként még inkább a magyar kulturális identitás megteremtése volt az a legfontosabb cél, amiről a sajtóban is folyamatos diskurzus folyt.

Mátray Gábor vezetésével ennek érdekében ekkor indultak az első magyarországi zenetörténeti kutatások is. Népzenei gyűjteménye részeként Mátray már 1852-ben előadást tartott Tinódi Sebestyén énekeiről, melyeket aztán saját átírásában 1859-ben meg is jelentetett és növendékekkel koncerten is bemutatott. Mindez egybecsengett a romantika nemzeti zene és a zenetörténeti múlt iránti növekvő érdeklődésével Európa-szerte, melynek Mendelssohn korabeli Bach-előadásai és az angliai Händel-ünnepek is jó példájául szolgáltak. Az 1867-ig a kiegyezés és az Osztrák-Magyar Monarchia létrejöttéig tartó passzív ellenállás közepette Liszt Ferenc, a leghíresebb, Európa-szerte körülrajongott magyar művész támogatása is sokat jelentett a magyar kulturális élet szereplői számára a nemzeti kultúra megalapozására irányuló törekvésekhez.

A fenti kritika írója az oratóriumelőadások közül is inkább az új Liszt-darab előadását sürgeti, amely mellett véleménye szerint Haydn alkotásainak csak, mint egy „régis-mester” megbecsült, de már „túlszárnyalt” műveiként van helye a koncertek műsorán; hasonló szerepben tehát, mint Händel újra felfedezett oratóriumai a múlt század végén van Swieten báró bécsi összejövetelein, mikor még Haydn új művei iránt rajongott egész Európa. Úgy tűnik a kívánság jó időben, közmegelegedésre fogalmazódott meg és zenész körökben is támogatókra talált, hiszen már a *Teremtés* említett 1872-es előadása utáni évben sor kerülhetett Liszt hatalmas művének Pesti megszólaltatására.

A *Zenészeti Lapok* már a *Szent Erzsébet legendájának* szenzáció számba menő pesti bemutatójáról is a legnagyobb rajongással emlékezett meg. Liszt feltétlen híveként Ábrányi 1873. május 29-én a *Krisztus* oratórium szerző által vezényelt első weimari előadásán is részt vett és ettől kezdve mindent megtett a mű hazai bemutatójának elősegítéséért. Az áhított előadásra végül, sok egyeztetés és szakbizottsági ülés után 1873. november 9-én, a Liszt bécsi bemutatkozásának ötvenedik évfordulójára rendezett három napos ünnepségsorozat keretében került sor. A *Szent Erzsébet legendájának* 1865-ös pesti előadásaihoz hasonlóan a darab szövegének fordítását és a mű rövid ismertetőjét erre az alkalomra szintén Ábrányi állította össze, Liszt pályájának rövid összefoglalóját is mellékelve a kísérfüzethez. A Richter János által vezényelt előadásról 1873. november 11-én így ír a Pesti Napló elragadtatott kritikusa:

[...] A „Krisztus” oratórium nemcsak az eddigi ismert oratóriumok, hanem az ő [Liszt] hasonló irányú művei közt is külön álláspontot foglal el [...] A hagyományos irányok, formák, chablonok nyűgéből kibontakozva, a művészet végtelen birodalmában mozog s alkotását az általános „eszményi” színvonalára emeli [...]

A különlegesen nehéz és hosszú mű előadásához szükséges nagyméretű kórusban a század második felében országszerte újjászülető zeneegyesületek két legfontosabb képviselőjének a Budai Zeneakadémiának és a Budapesti Zenekedvelők Egyesületének tagjai is minden bizonnal részt vettek. Mindkét egyesület 1867-ben alakult és ettől kezdve a 20. század elejéig a fővárosi oratóriumelőadásokat szinte kizárólag ők rendezték. Repertoárjukon a romantikus oratóriumok mellett Haydn művei Händel oratóriumainak, Bach kantátáinak és *Máté-passiójának* társaságában a múlt nagyjai között, azaz ekkor már, mint „régis zene”, szintén többször szerepelnek. Liszt *Krisztus* oratóriumát viszont, a bemutató sikere ellenére ettől kezdve évtizedekig hiába keressük újból a hazai egyesületek műsorán.

Régizenélésnek a mai terminológia szerint azt nevezzük, mikor régebbi korokhoz tartozó darabokat „korhű” hangszerekkel igyekszünk előadni. Más nézőpontból azonban az is a historizmus része, ha korábbi stíluskorszakhoz tartozó, elfeledett zeneművek újra-élesztésére teszünk kísérleteket. A *Teremtés* 1872-es pesti előadásakor is ez történt és ahogyan láthattuk a kritika is ennek megfelelően pozicionálta a próbálkozást: értékelt az elmúlt idők kiemelkedő szerzőinek műveit ápolni kívánó törekvéseket, egyúttal azonban óva intett attól, hogy ezek az újabb művészet rovására túl nagy jelentőséget kapjanak. Ne feledjük, mindezt a darab harminckét év utáni első előadása után írták!

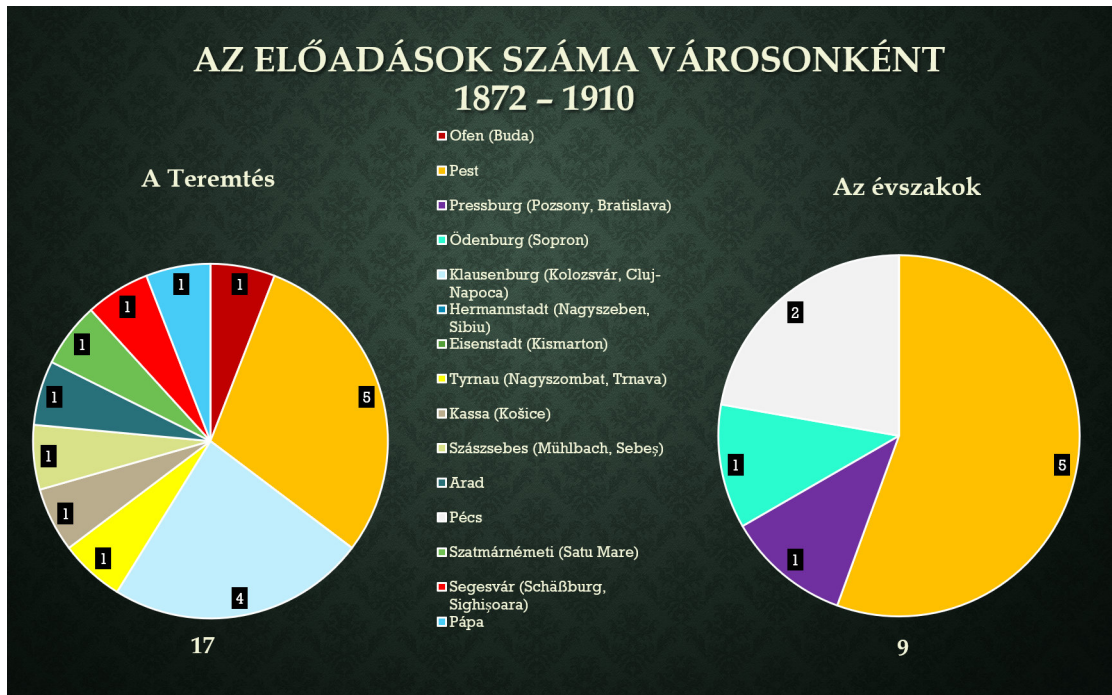
Ezt követően a *Teremtés* a századfordulóig hozzávetőlegesen tíz évente kerül Pesten előadásra és az *Évszakok* iránti érdeklődés sem mutat ettől lényegesen eltérő képet.

ELŐADÁSOK

1872 - 1911

A TEREMTÉS																																								
1		2						2	4							1				1						1	1		1	1	1	1	1	1						
1872	73	74	75	76	77	78	79	1880	81	82	83	84	85	86	87	88	89	1890	91	92	93	94	95	96	97	98	99	1900	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	1911	
										1					1	1			1					1	2		2													
AZ ÉVSZAKOK																																								

Újdonság viszont, hogy a *Teremtés* egy-egy előadás erejéig már kisebb városokban is elhangzik. Azt is láthatjuk, hogy az előadások száma a korábinál lényegesen kevesebb Pesten és Budán is.

A műkedvelő egyesületek kitartó erőfeszítése ellenére azonban ezek a ritkán előforduló koncertek, ahogyan az alábbi példa is mutatja továbbra is meglehetősen erős kritikai visszhanggal találkozhatnak:

A mi azon való örömmünk, hogy a zenekedvelők is részt vesznek a népszerű hangversenyekben, akkor lett volna teljes, ha nem ezt az oratóriumot adják elő. A jó öreg Haydn örök mestere a csöndes humorú, jámbor zenének és akármely irányok is győzedelmeskedjenek a világ gondolkodásában, az ő klasszikus tisztaságú és klasszikus egyszerűségű vonósnégyesei, szimfóniai nem fognak elévülni soha. El nem múló ifjúsága van az Évszakok-nak is; ameddig az emberek tavasszal virágot fognak szedni, ameddig nyáron aratnak, ősszel szüretelnek és télen vadásznak, megmarad ez a bájos együgyűségű muzsika. De a teremtés hatalmas, fenséges drámáját a mai emberek előtt nem lehet naiv recitativokkal, simán gördülő áriákkal és rokokó zenekarral eljátszani. Ami erő, szenvedély és szárnyalás van itt lent a föld porában, mind kevés amaz óriás gondolat megtestesítésére. Nekünk már Bach H-moll miséje és Beethoven kilenc szimfóniája együtt véve sem elég hatalom kifejezni a Genesis mindenható erejét. Hát még ez a csipkefodros, liszteshajú, udvari finomsággal mérsékelt muzsika! Haydn művei közül ez az

oratórium avult el legjobban, mert ma a dráma uralkodik a lelkeken és dráma helyett pásztorjátékot nem fogadunk el.¹

Mindezek ellenére a régebbi korok nagy oratórikus kompozíciói iránti érdeklődés nem tűnik el teljesen, sőt a romantikus oratóriumok bemutatói mellett, mint említettem a nyugat-európai divatot követve Händel nagyszabású műveinek előadásai is előfordulnak már Magyarországon. Sőt, a kritikai hangok ellenére a klasszikus művek is a zeneegyesületek műsorán maradnak. Kialakul tehát az a „régizenei” repertoár, ami a kezdetektől fogva Haydn oratórikus műveit is magában foglalja. A műfaj igazi meghonosodása és valódi kifejlődése azonban majd csak az 1908 és 1944 között Lichtenberg Emil vezetése alatt működő Budapesti Ének és Zenekar Egyesület keretein belül következik be.

Végezetül a korszak- és stílusváltásokat jól érzékeltető példaként a 20. század elejére Liszt *Krisztusának* megítélésében bekövetkező változásokat is megemlíthetjük és párhuzamba állíthatjuk a Haydn-oratóriumok megszólalásig hasonló korábbi devalválódásával. Bemutatója után Liszt oratóriumát külföldön is csak alig néhányszor tűzik műsorra, Magyarországon pedig Haydn *Teremtéséhez* hasonlóan több, mint harminc évet kell várni a Filharmonikusok által 1907. április 8-án megrendezett, a bemutató karmestere Richter János által vezényelt következő előadásra. Abban, hogy a művet azóta is csak elvétve adják elő nyilvánvalóan nagy szerepet játszik a darab nehézségi foka, átlagon felüli méretű előadó apparátusa és nem utolsó sorban három óra tiszta játékidőt felölelő időtartama is. Emellett azonban a harmincnégy év utáni első előadás kritikáját olvasva nem kerülheti el figyelmünket az írás hasonlósága a Haydn *Teremtéséről* szóló 1872-ből származó beszámolóval, amennyiben mindkettő a darab születése óta eltelt egy generációnyi idő alatt bekövetkezett ízlés- és stílusváltozásra reflektál:

A fiatal Richter János mutatta be a művet Pesten a hetvenes évek végén. Szép gondolat volt, hogy a filharmonikusok mai hangversenyükre meghívták az ősz Richter Jánost, hogy az oratóriumot újra eldirigálja. Nagyot fordult azóta a világ. Valamikor Richter, mint ifjú bajnok szállott síkra a Krisztus-oratórium reformjaiért. Ma Richter a világhírű klasszikus dirigens, az oratórium sem forrongó reformmunka többé, hanem szinte maga a klasszicizmus, világos szerkezetével, szigorú formáival, egyszerű eszközeivel.²

Úgy tűnik, Tinctoris a modern zene aktualitásával kapcsolatos ötszáz éves gondolatai a 20. század elejére már mindenképpen érvényüket veszítették: „[I]gazán meglepő, hogy nincs olyan negyven évnél régebben írt kompozíció, amelyet művelt emberek előadásra érdemesnek tartának.”³

1 *Budapesti Hírlap*, 1892. február 15.

2 *Budapesti Hírlap*, 1907. április 9.

3 Tinctoris, Johannes, *The Art of Counterpoint (Liber de Arte Contrapuncti)* Albert Seay (ford., szerk.), American Intstitut of Musicology, 1961, Musicological Studies and Documents 5., 14.

ABSZTRAKT

ILLÉS SZABOLCS

*A Teremtéstől Krisztusig: Haydn oratóriumai Ábrányi és Liszt korában.
Az első hazai „régizenei” koncertek*

Előadásomban Joseph Haydn 1795 után írt oratóriumainak 19. századi magyarországi előadás-történetébe nyújtok betekintést. A hazai „régizenei” kezdetei szempontjából megkülönböztetett figyelemmel mutatom be a *Teremtés* 1872-es pesti „újrafelfedezését”, illetve annak recepcióját. Ennek a különleges koncertnek érdekes kritikája teremt kapcsolatot Haydn oratóriuma és a rákövetkező évben nem kis részben Ábrányi Kornél ezirányú aktivitásának is köszönhetően nagy sikerrel bemutatott Liszt-mű, a *Krisztus* oratórium között. A két oratórium utóélete és a kritikákon keresztül megfigyelhető zenei stílus- és ízlésváltozás kapcsán felmerülő párhuzamok a századforduló zenei gondolkodásmódjáról és a megerősödő amatőr zenei egyesületek működéséről is hasznos információkkal szolgálhatnak. Prezentációm hivatkozásainak legfőbb forrásai a korabeli sajtó zenei hírei, így több esetben az Ábrányi lapjában, a *Zenészeti Lapok*ban megjelent írások is.

* * *

*From The Creation to Christus – Haydn’s Oratorios during the Age of
Ábrányi and Liszt. The First “Early Music” Concerts in Hungary*

This paper provides insights into the nineteenth-century Hungarian performance history of Joseph Haydn’s oratorios written after 1795 by presenting the 1872 ‘rediscovery’ of *Teremtés* [Die Schöpfung] in Pest, including the reception of that performance, and focusing on the outset of the early music performance practice in Hungary. A highly interesting critique of this rather special concert creates a connection between Haydn’s oratorio and a composition in the same genre by Liszt, the *Christus* oratorio, presented with great success the following year, thanks in no small part to Kornél Ábrányi’s lobbying. The similarities arising within both the afterlife of these oratorios and the changes in the musical style and taste mirrored in the reviews provide useful pieces of information about the musical thinking at the turn of the nineteenth and twentieth centuries and the operation of an increasing movement of amateur music associations. The main sources for the references in this paper come from the period’s musical press, including several articles published by Ábrányi in his musical journal *Zenészeti Lapok*.